

БЪЛГАРСКА НАРОДНА БАНКА

Икономическата философия
на Фридрих Хайек
(100 години от рождението му)

Николай Неновски

ДИСКУСИОННИ МАТЕРИАЛИ

DP/8/1999

Николай Неновски е началник-отдел „Монетарни и финансови изследвания“ в БНБ, дирекция „Икономически изследвания и прогнози“ и преподавател в Университета за национално и световно стопанство, катедра „Финанси“, доктор по икономика, e-mail адрес: Nenovsky.N@bnbank.org.

ДИСКУСИОННИ МАТЕРИАЛИ

Редакционен съвет:

Председател: Гарабед Минасян

Членове: Румен Аврамов

Георги Петров

Секретар: Людмила Димова

© Българска народна банка, юни 1999 г.

ISBN 954 – 9791 – 19 – X

Отпечатано в Полиграфична база на БНБ.

Материалите отразяват гледищата на своите автори и не ангажират позицията на БНБ.

Мненията си изпращайте до:

отдел „Печатни издания“

Българска народна банка

пл. „Княз Александър Батенберг“ № 1

1000 София

Тел.: (+ 359 2) 9145 1351, 9145 1271, 981 1391

Факс: (+ 359 2) 980 2425, 980 6493

E-mail адрес: Dimova.L@bnbank.org

Publications

www.bnb.bg

Съдържание

I. Житейски път: Виена – Лондон – Чикаго – Фрайбург.....	6
II. Спонтанният ред срещу конструираня ред.....	10
III. Методологическият индивидуализъм срещу макроикономиката и икономическата политика.....	13
IV. Разпръснатото знание и несвършената информация срещу социализма и планирането.....	16
V. Свободните пари срещу централната банка.....	18
Литература.....	23

РЕЗЮМЕ: На 8 май се навършиха 100 години от рождението на Фридрих Хайек, може би най-мощната фигура на либерализма на ХХ в. В есето е представен житейският път на Хайек, както и основните му приноси в социалните науки. Тези приноси са видени през призмата на четири дискусии: спонтанния ред срещу конструирания ред, методологическия индивидуализъм срещу макроикономиката и икономическата политика, разпръснатото знание и несъвършената информация срещу социализма и планирането, свободните пари срещу централната банка.

„Редът не е насилие, извършено отвън върху обществото, а равновесие, търсено отвътре.“

Ортега-и-Гасет

(мото от „Конституция на свободата“ на Хайек)

На 8 май се навършиха 100 години от рождението на Фридрих Хайек (1899 – 1992 г.) – може би най-мощната фигура на либерализма на ХХ в. Хайек живя достатъчно дълго и запази своята интелектуална дързост до пределна възраст¹, за да види целия „жизнен цикъл“ на творчество си – неприемането на неговите идеи и загубата на дебата с Кейнс и Ланге през 30-те години, дългата изолация в следвоенния период и накрая триумф с разпадането на социалистическата система в края на 80-те години.²

Научното наследство на Хайек обхваща не само икономическата теория, но и социалната философия и политологията, правото и антропологията, философията на науката и психоло-

¹ Достатъчно е да се прочете една от последните му книги „Фаталната само-надеяност“, писана на 88-годишна възраст, но звучаща като писана от младеж. Вж. Хайек, Ф. (1988).

² На 5 февруари 1981 година министър-председателята на Великобритания Маргарет Тачър казва в реч пред парламента, обръщайки се към опозицията: „Аз съм голяма почитателка на професор Хайек. Неговите книги – „Конституция на свободата“ и трите тома „Право, законодателство, свобода“ – би било добре да бъдат прочетени от някои от вас“. По McCormick, B. (1992), p. 235.

гията – общо 25 книги и 130 статии, преведени на различни езици.³ Въпреки Нобеловата награда по икономика, присъдена му през 1974 г., за разработване на теорията за цикъла и парите, Хайек никога не е бил приеман като свой от икономистите.⁴ Обяснението е просто – той е в друга парадигма (ако използваме методологията на Кун) и възможностите за комуникация с господстващата схема са незначителни. Отричането на неокласическия анализ и на класическата рационалност, на макроикономиката и икономическата политика, на моделирането и прилагането на математическите методи в управлението правят Хайек еднакво неприемлив за многобройните учени, преподаватели, държавни чиновници и политици, които виждат в него заплаха за своето съществуване. Нима не звучат предизвикателно думите му, че „куриозната задача на икономическата наука е да докаже на хората колко малко наистина знаят за онова, което си въобразяват, че могат да проектират“⁵. Затова Хайек така и не е приеман нито от кейнсианците и от монетаристите, нито от новите направления в икономическата наука – тази за рационалните очаквания и реалния бизнес цикъл.

I. Житейски път: Виена – Лондон – Чикаго – Фрайбург

Фридрих фон Хайек е роден във Виена на 8 май 1899 г. в семейство на интелектуалци. По бащина линия наследява интереса към биологията и естествените науки: дядо му е биолог, баща му – професор по медицина и ботаника. Тази традиция

³ *Boettke, P.* (1992). *Интересен е фактът, че две от основните книги на Хайек – „Цени и производство“ и „Конституция на свободата“ – са преведени на китайски съответно през 1966 г. и 1975 г. Вж. пълната библиография на творчеството на Хайек до 1988 г. в: Dostaler, G., D. Ethier, ed.* (1989).

⁴ *Известен е отказът на икономическия факултет на Чикагския университет през 1950 г. да предостави катедра на Хайек и той става професор по социални науки и етика. Показателни са и атаките на един от най-популярните съвременни икономисти Пол Кругман, който неотдавна изказа мнението, че Хайек с нищо не е допринесъл за развитието на икономическата наука и не заслужава уважение. Вж. Krugman, P.* (1998).

⁵ *Хайек, Ф.* (1988), с. 104. Преводът на български е неточен – икономическата наука е подменена с икономиката.

продължават и братята на Хайек – единият е професор по анатомия, а другият – по химия, както и неговите деца – дъщеря му е биолог, а синът му – лекар патолог. По майчина линия Хайек е повлиян от своя дядо, професор по конституционно право и впоследствие президент на Статистическата камара на Австрийската империя.⁶

Академичната кариера на Хайек започва във Виенския университет, където духовният климат е пронизан от австрийската школа в икономическия анализ. Началото поставя Карл Менгер със своите „Принципи на икономическата наука“ (1871), а теорията му се доразвива от Йозен Бьом-Баверк, Фридрих Визер и най-вече Лудвиг Мизес. Въпреки че негов пръв учител е Визер, самият Хайек твърди, че „няма друг човек като Мизес, на когото да дължи толкова много в интелектуално отношение“⁷, както и на книгата му „Теория на парите и кредита“ (1912). Хайек защитава два последователни доктората през 1921 г. и 1923 г. по право и икономика и става частен доцент по политическа икономия през 1929 г. През 1922 – 1927 г. работи под ръководството на Мизес, като взема актив-

⁶ *Machlup, F. (1977).*

⁷ *Boettke, P. (1992), p. 1. Визер е фабиански социалдемократ, което първоначално привлича Хайек, но впоследствие го отблъсква и го кара напълно да приеме анти-социалистическите позиции на Мизес. В последните години се появиха опити да се противопоставя Хайек на Мизес, като се твърди, че истинският либерал е Мизес, а теорията на Хайек е силно повлияна от студентските му години, прекарани в класа на Визер. Така днес в рамките на австрийското икономическо направление съществуват две течения: едното, мизесианското, на класическата австрийска школа – около Ротбарт, Салерно, Хоп, Де Жасей и др. (публикуващи най-вече в *The Review of Austrian Economics*), и другото – на новите австрийци, хайекианци като Кирзнер, Бьотке, Уайт, Доун, Селжин и др., публикуващи в *New Austrian Economics*. Вж. например критичните статии за Хайек в: **Hoppe, H. (1994), De Jasay, A. (1996), Salerno, J. (1999)**. В методологията на двамата има определени различия: Мизес е традиционен рационалист, докато Хайек според собствените му думи е „еволюционен рационалист“ за разлика от „конструктивисткия рационализъм“. Въпреки „антирационалистките“ елементи в теорията на Хайек може определено да се твърди, че под влиянието на Попър и заниманията му с психология той изгражда свой подход към човешкото поведение, който е развит по-късно от Саймън в неговата „процедурна рационалност“. Като цяло аз не виждам противоречия в общите възгледи на двамата за човешката дейност и за общественото развитие. Виж интересния анализ на либерализма и неговата класификация на утилитаризъм (Фридман), рационализъм (Мизес) и еволюционизъм (Хайек), направен от полския автор Легутко (1995).*

но участие в неговия частен семинар⁸, а от 1927 г. до 1931 г. е директор на Института за изследване на икономическия цикъл⁹. В този период той посещава няколко пъти САЩ и се удивлява на „наивността“ на американските икономисти в подхода им към икономическата криза и стопанската конюнктура.¹⁰

През 1930 – 1931 г. Лионел Робинс го кани в Лондонското училище по икономика, където Хайек изнася четири лекции, посрещнати с много голям интерес и издадени по-късно като отделна книга „Цени и производство“ (1931). За да подсили борбата си с Кейнс, Робинс кани Хайек в Англия, като помага да бъде назначен за професор по икономика и статистика.¹¹

⁸ През 1921 г. Хайек, тогава 22-годишен, започва заедно с Фюрт свой частен семинар, наречен *Geisteskreis* и дискутирац теми от всички области на живота, включително музика, литература, теория на относителността и др. В този период Хайек общува и с големия австрийски философ Витгенщайн, което формира и интереса му към философията.

⁹ Институтът дълго време се състоял от трима души и бил спонсориран от фондация „Рокфелер“. След заминаването на Хайек за Лондон директор става Оскар Моргенцерн, под чието ръководство институтът се разраства и започва да прилага количествени методи.

¹⁰ Хайек заминава в САЩ, получавайки препоръка от Шулматер. Там той прекарва 14 месеца главно в Нюйоркския и Колумбийския университет, като започва да пише докторат на тема „Съвместима ли е стабилизацията на стойността на парите с техните функции?“, останал незавършен. Посещава семинарите на Кларк и Митчел. Автобиографични бележки за живота на Хайек могат да бъдат намерени в: *Gamble, A. (1996)* и *Dostaler, G. (1989)*.

¹¹ Взаимоотношенията на Хайек с Кейнс са изключително интересни. Въпреки острите спорове те били приятели. Според самия Хайек това се дължи най-вече на факта, че и „двамата са считали заниманията си с икономика за второстепенни и са търсели обясненията на нещата далеч извън икономиката“. Има много научни елементи, които обединяват икономическите възгледи на Хайек и Кейнс: несигурността, акцентирането върху времевия фактор, значението на очакванията, ролята на парите и др. Мнението на Хайек за Кейнс е противоречиво. В своите спомени той твърди, че при последната си среща с Кейнс (две седмици преди смъртта му) последният споделя, че е дълбоко разочарован от своите последователи и ако е нужно, „е готов да напише книга, която да обърне отново общественото мнение“. В едно от последните си интервюта Хайек обяснява методологическите грешки на Кейнс с факта, че той слабо е познавал икономическата литература (особено класиците) и си е оставал „дилетант и самоук икономист“. Активизма на Кейнс Хайек обяснява още с неговото пренебрежение към морала (известно е, че Кейнс е участвал активно в дружеството *Bloomsbury*, познато като сдружение на артисти, отричащи устоите на обществото), на мерило синтезиран израз в думите му: „Аз съм и ще остана аморалист.“ Въпреки всичко след смъртта на Кейнс Хайек споделя с жена си, че Кейнс „е най-великият живял

Престоят му в Англия е забележителен с два големи интелектуални двубоя. Първият е с Кейнс, Срафа и Калдор относно причините за цикъла и за ролята на парите. Тримата считат, че двигател на кризата е недопотреблението и за избягването ѝ е нужно стимулиране на съвкупното търсене, с което по същество оправдават инфлационното стимулиране на икономиката. Хайек, обратно, твърди, че причина на кризите е свръхпотреблението, което води до нарастване на кредита, оттук до разрушаване на естественото ниво на лихвения процент, а следователно и на структурата на производството между предметите за потребление и средствата за производство. Инфлацията според него разлага относителните цени, които са основните информационни сигнали.¹² Вторият двубой е този с Ланге, Лернер, Тейлър и Дикинсън за пазарния социализъм и за възможностите за пресмятане при централизираност на икономиката. Последните твърдят, че при централизирано управление планиращият орган може да използва т. нар. „сенчести цени“, симетрични на пазарните при пазарната икономика. Плод на първия дебат е книгата на Хайек „Чиста теория на капитала“ (1941), а на втория – „Пътят към крепостничеството“ (1944) и „Индивидуализмът и икономическият ред“ (1948). И в двете дискусии Хайек губи, което го принуждава да преразгледа своята научна програма и да се ориентира към извъникономически области.

През 1950 г. той се настанява в Чикаго, където прекарва до 1962 г. като професор по социални и политически науки. Резултат от неговите търсения е може би най-добрата му книга „Контрареволуцията на науката“ (1952), както и най-системното излагане на либералните му възгледи в „Конституция на свободата“ (1960).

някога икономист“. Срещите на Хайек и Кейнс са описани от самия Хайек (Hayek, F., 1994), а също от Dostaler, G. (1990, pp. 135 – 162, 1997).

¹² Неприязънта на Мизес и Хайек към инфлацията може да бъде обяснена и с личния им опит, когато в резултат от хиперинфлацията през 1923 г. семействата им губят голяма част от спестяванията си. Вж. Polanyi, K., M. Mendell (1989).

Следваща стъпка е завръщането през 1962 г. на Хайек в Европа – в Университета във Фрайбург, Германия, като професор по икономика (наследява катедрата от Валтер Ойкен), където се пенсионира през 1967 г. През този период Хайек се отдава на усъвършенстването на своята теория за спонтанния ред и издава третомника „Право, законодателство и свобода“ (1973 – 1979 г.). Впоследствие до 1974 г. приема поста почетен професор в университета в Залцбург, Австрия. През 1971 г. Виенският университет го прави почетен сенатор, а през 1974 г. заедно с Гунар Мюрдал получава Нобелова награда по икономика.¹³ В последните си години Хайек се връща към любимата си тема за парите, като през 1977 г. с книгата си „Денационализация на парите“ (1977, 1978) поражда дискусия за децентрализацията на паричната емисия. През 1988 г. издава „Фаталната самонадеяност. Грешките на социализма“ – резултат от подготовката му за голям, но неосъществен интелектуален дебат със социалистите в Париж.

Фридрих Хайек никога не е желал да налага по силов път своите възгледи, никога не се е стремил към административни и съветнически постове.¹⁴ Единственото и естественото място за него винаги са били университетът и академичната среда.

През април 1947 г. той заедно с още 39 учени от Европа и Америка създава дружеството „Монт Пелерен“, целта на което е дискутирането на „опасностите от разрушаването на свободното общество“. В устава и задачите му изрично е формулирано, че неговите членове няма да се занимават с „пропаганда на своите идеи и не ще принадлежат към никоя пар-

¹³ По време на коктейла по случай връщането на Нобеловата награда Хайек споделя, че е против получаването ѝ и дълго се е колебал дали да я приеме, защото е нелогично да се придава толкова голяма тежест на кой да е икономист.

¹⁴ С изключение на няколко години, през които заедно с Мизес поради материални причини работи във виенската търговска камара, Хайек никога не е преустановявал научната си дейност. Интересно е да се отбележи, че по същото време Мизес и Хайек създават своя Институт за изследване на бизнес цикъла, който дълго време се е помещавал на техните работни места в същата търговска камара.

тия“¹⁵. Те само „ще обменят мисли, с цел да спасят свободното общество“¹⁶. Хайек е председател на дружеството до 1960 г., след което става негов почетен председател.

II. Спонтанният ред срещу конструирания ред

Ако има нещо, с което името на Хайек се свързва веднага, то това е неговата теория за спонтанния ред и за еволюционното развитие на обществото. Според Хайек основните институции, като морала, правото, държавата, пазара, парите и др., възникват спонтанно от дейността на хората, а не са резултат от преднамерени човешки действия. Институционализмът на Хайек е много близо до теорията на еволюционните игри (суперигри), където институциите са решение на игрите (Shotter), а не са зададени ad hoc (Shubik).¹⁷ Спонтанният ред е резултат от самоорганизацията на обществото и икономиката, което го доближава много до съвременната теория за хаоса, за формирането на комплексните и сложни структури (Пригожин).

Човешкото общество е управлявано от правила. Според Хайек „човек е по-скоро същество, спазващо правила, отколкото преследващо цели“¹⁸. От „индивидите не се изисква да постигнат съгласие относно целите, а само относно средствата, годни да служат на голям брой цели, които всеки се надява да използва успешно за достигане на собствените си цели“¹⁹. Човек „съблюдава тези правила, които той не е измислил и често дори не познава в детайли, въпреки че е в състояние да ги спазва“²⁰. Спонтанният ред е резултат от селекция на тези правила

¹⁵ В статията си „Защо не съм консерватор“ Хайек определя така функциите на учения: „Задачата на политическия философ може да се сведе до въздействие върху общественото мнение; не е негова работа да организира хората да действат. Той би могъл ефективно да върши това единствено ако не се интересува от политически възможното в момента, а като постоянно защитава „общите принципи, винаги едни и същи“. Вж. Хайек, Ф. (1996а), с. 241.

¹⁶ Machlup, F. (1977), p. XII – XIII.

¹⁷ Mirowski, P. (1993) *Institutions as a Solution Concept in a Game Theory Context*. ed. G. Hodgson, pp. 241 – 260; Hodgson, G. (1998), pp. 166 – 192.

¹⁸ Хайек, Ф. (1996b), т. 1, с. 22.

¹⁹ Хайек, Ф. (1998), т. 2, с. 15.

²⁰ Хайек, Ф. (1996b), т. 1, с. 22.

и е противоположност на конструирания ред, където правилата са наложени по силов път. Спонтанният ред е другата дума за разрастващия се, възникващ ред (космос) като антоним на създадения ред, на създаденото общество (таксис). Тези два типа социална динамика са тясно обвързани с двата типа рационалност: еволюционна и конструктивистка. Първата помага на обществото, втората го руши. Механизмът на спонтанния ред не може да бъде познат и още повече възпроизведен изкуствено и именно това непознаване „често предизвиква паника и искания за правителствени действия“²¹.

Рационализмът според Хайек има своите ограничения – човешкото поведение е съчетание на различни типове рационалност с ирационалното, на знанието с незнанието. В резултат от това не е възможно да се изграждат институции, правила на поведение по предварително начертан план. Да се прави това, значи да се „злоупотребява с разума“. Според Хайек социалното инженерство, което се опитва да пренесе методите от точните в обществените науки, като поставя научно изчислени цели и се опитва да ги достигне с измислени за това инструменти, е причината за нестабилността и бавното развитие на човечеството. Австрийският учен нарича това „сервилничене на социалните науки пред точните“²². За Хайек традиционният рационализъм води до редица заблуди, например: „1) идеята, че е неразумно да следваме онова, което е неоправдано от научна гледна точка или не се доказва чрез наблюдение, 2) идеята, че е неразумно да следваме онова, което не разбираме, 3) идеята, че е неразумно да следваме определена посока, освен ако нейната цел не е предварително изцяло определена, 4) идеята, че е неразумно да правим нещо, освен ако неговите резултати не само са изцяло предварително известни, но и хем са изцяло наблюдаеми, хем са изгодни (утилитаристите)“²³.

²¹ Пак там, т. 1, с. 78.

²² *Науек, Ф. (1952), п. 12.*

²³ *Хайек, Ф. (1997), с. 84 – 85.*

Единствено възможното развитие е еволюционната културна динамика, където, учейки се от своите грешки и успехи, индивидите и социалните групи напипват тези правила, които им носят по-добро материално състояние. Еволюцията не може да бъде справедлива, а „социалната справедливост“ е научен и терминологичен нонсенс.

Теорията за спонтанния разрастващ се ред е продължение на либералните идеи на Спиноза, Лок, Мандевил, както и на класическия английски либерализъм от XVIII в. и XIX в. Тя е своеобразно продължение на епистемологичната критика от страна на Менгер през 70-те години на XIX в. срещу историческия метод в социалните науки, даващ приоритет на конкретното пред абстрактното и базиращ се на събиране на емпирични факти.

Хайек многократно афишира своята симпатия към Кант, към неговата теория на познанието, пронизана от субективизма и скептицизма, като ги противопоставя на обективизма и тоталитаризма на Хегел. Спонтанният ред плътно се доближава до философската система на „отвореното общество“ на Карл Попър – друг голям либерал на XX в. (и също австриец).²⁴

²⁴ През 1946 г. Хайек помага на Попър да се премести от Нова Зеландия, където е принуден да емигрира, в Лондон. В своите мемоари Попър споделя, че Хайек два пъти му спасява живота. Когато в продължение на година книгата на Попър „Отвореното общество“ не намира издател в САЩ, Попър се обръща към Хайек, който му помага да я издаде в Англия. Взаимодействието между Хайек и Попър е двупосочно. Не бива да се забравя, че първата си голяма статия „Нищетата на историзма“ Попър публикува в списание „Econotica“, чийто главен редактор е Хайек. Вж. Попър, К. (1998) и Watkins, J. (1997), pp. 645 – 684. Според самия Попър той и Хайек през цялата си творческа дейност са имали двама врагове – историзма и сциентизма. Те разглеждат историзма като особен вид детерминизъм и сциентизъм, когато миналото и настоящето определят бъдещето, което противоречи на отвореното общество. Между Хайек и Попър има съществена разлика във философските системи: Попър е обективист и реалист, докато Хайек е субективист. В областта на методологията на науката Хайек заимства много от метода на фалицифицируемостта на теориите и развитието на науката чрез изместването на проблемите. Изключително сходни са подходите на двамата към информацията, знанието, обучението чрез метода на пробите и грешките, ролята на подражанието и др.

III. Методологическият индивидуализъм срещу макроикономиката и икономическата политика

Основен постулат, върху който се гради системата на Хайек, е методологическият индивидуализъм, според който всеки обществен факт и процес трябва да бъде изведен от поведението на индивида, от неговата дейност. Базов разрез на този подход е *субективизмът*, разбран като невъзможност да се дефинират предметите на човешката дейност като обективни, извън контекста на оценката на хората за тях. Отхвърлянето на макроикономиката идва логично: „нито агрегатите, нито целите и средствата реагират, а това са индивидуалните акции на хората, които ги ръководят“. Хайек отрича съществуването на макроикономиката и икономическата политика изобщо, а не само на нейния кейнсиански вариант (както често се твърди). За него споровете между монетаристите и кейнсианците, школата на рационалните очаквания и школата на неравновесието са спорове за детайлите в рамките на конструираната икономическа действителност. За Хайек самите понятия, с които борави макроикономиката, такива като БВП, индекс на потребителските цени, норма на безработица, съвкупни инвестиции и спестявания, парични агрегати и др. са безсмислени величини, лишени от съдържание.

Хайек разглежда макроикономиката като мощен инструмент за конструиране на икономиката по предварително начертан план, нещо напълно илюзорно и погрешно. Макроикономиката предполага холистичното виждане за развитието, където цялото възниква преди частите, а не произтича спонтанно от тяхното взаимодействие. Това виждане оправдава изграждането на специални органи – в случая държавата, която да се грижи цялото да не се разпадне и да го насочва в „правилна посока, по научно обоснован план“. В рамките на макроикономическата наука в една или друга степен се поставят цели, построяват се инструменти и се правят безкрайни опити чрез тях да се постигнат целите, като се изучат връзките помежду им. В процеса на разрастване и удължаване на тази

връзка инструментите стават междинни цели, а целите – крайни цели. Така веригата от цели и инструменти достига до абсурдни размери и губи всякакъв смисъл. Огромни интелектуални усилия се хвърлят в изучаването на макроикономическите зависимости, като цели поколения икономисти посвещават своя кратък живот на детайлизиране на някоя връзка. Тази кафкианска абсурдност според Хайек придобива застрашителни размери, защото макроикономистите и политиците започват да си вярват и да бранят със зъби и нокти източника на своето съществуване.

Нека вземем един пример – този с масово разпространения и до днес в учебниците модел ISLM. Въпреки редица модификации, по своята същност той си остава пример за манипулация и намеса в човешкия избор и хипотетично предполага, че държавата знае повече от останалите икономически агенти и че частният сектор и пазарът са нестабилни. Логиката на този модел е проста: лихвеният процент се формира едновременно на двата пазара – този на спестяванията и инвестициите (наречен неправилно реален) и този на търсенето и предлагането на пари (наречен паричен). В този модел държавата в лицето на централната банка може да манипулира предлагането на пари (при зададено тяхно търсене) и да превръща спестяванията в инвестиции „в правилната посока и в нужния обем“. Това става, като реалният лихвен процент се подменя с номинален (равен на реалния плюс очакваната инфлация), т. е. като се „инжектира“ инфлация. Икономическите агенти са заблудени, защото реалният, естественият лихвен процент (резултат от потребителския избор на предпочитание към настоящото или бъдещото потребление) е подменен с номинален лихвен процент, който те не могат напълно да предвидят. Така чрез контрола върху паричното предлагане държавата се „вмъква“ в основния за човека избор – между потребление и спестяване, и в основната за икономиката връзка – тази между спестяванията и инвестициите. Определено може да се каже, че няма друга така добре използвана подмяна, когато вместо една естествена

величина се подставя друга, с цел да се акумулират и пренасочват спестяванията на индивидите и по този начин да се руши оптималното разпределение на ресурсите.

Спорът между Хайек и Кейнс от 30-те години за природата на икономическия цикъл и причините за икономическите кризи (може би най-значителният спор по макроикономика през XX в.) може да бъде пречупен през призмата на дискусиата за съществуването или не на макроикономиката и икономическата политика. Докато Кейнс твърди, че кризата е плод на несъвършенството на пазара и макроикономическата политика е призвана да спаси капитализма, то Хайек тръгва по точно противоположния път – кризата е резултат от „многоото“ държава и от разрушителната сила на вече присъстващата в началото на века икономическа намеса. Според Хайек още в първата си важна книга „Трактат за парите“ (1930) Кейнс не успява да покаже как агрегираните величини произтичат от икономическия избор на индивидите.

Хайековата критика на макроикономиката се отличава фундаментално от популярната критика на друг Нобелов лауреат Робърт Лукас. Последният не отрича макроикономиката като такава, а твърди, че нейните цели никога не могат да бъдат постигнати. Той стъпва върху хипотезата, че при своите решения икономическите агенти са рационални (вземат предвид цялата разполагаема информация), което им помага да инкорпорират в своите очаквания целите и инструментите на държавата и по този начин да променят параметрите на икономическия макромодел и да неутрализират желаните от държавата резултати. Парадоксалните страни на този подход са две: *първо* (пръв забелязва това Хайек), в този модел икономическите агенти формират своите очаквания *отново* по правилата на макроикономически модел, научен в университета, от общуването или пък от вестниците и, *второ*, не се знае кой модел избират при формиране на своите очаквания – те могат да изберат различни модели (монетаристки, кейнсиански и дори марксистки). Моделът на Лукас е в сила само при условие, че всички икономически агенти са монетаристи (подобно на

това, че ако паричната маса нарасне, неминуемо също толкова ще е и повишението на цените). Докато Лукас критикува макроикономиката отвътре, Хайек я критикува отвън. За Хайек икономическите агенти не са рационални, или, ако си послужим с неговия по-мек израз, те са „еволюционно рационални“ и поради децентрализираността на знанието и несъвършенството на информацията не могат да прогнозират. В тази светлина критиката на Лукас е едно безсмислено упражнение, тъй като сама по себе си макроикономиката е понятиен нонсенс.²⁵

IV. Разпръснатото знание и несъвършената информация срещу социализма и планирането

В рамките на втория голям дебат – за възможностите на социализма, през 1937 г. Хайек публикува едно от най-значителните си есета „Икономическата наука и знанието“, в което поставя въпроса за характера на човешкото знание и информацията.²⁶ За Хайек знанието и информацията са разпръснати, децентрализирани и не могат да бъдат съсредоточени в един или няколко центъра – всеки елемент от системата носи нужното за нейното функциониране знание. В системата на Хайек това разделение на знанието има същото водещо значение като разделението на труда в системата на Адам Смит. Всички социални и икономически категории могат да бъдат изведени от структурата на знанието и информацията. Пазарът, подменен по-късно от понятието „каталактика“, е основният инструмент за създаване, предаване и разрушаване на информацията чрез движението на относителните цени (за Хайек общото ни-

²⁵ Неслучайно в едно свое интервю Лукас твърди, че дълго време се е считал за хайекианец, но впоследствие след прочита на книгата на Кевин Хувър (не след прочита на самия Хайек!) се разочаровал. Вж. *Snowdon, B., H. Vane, P. Wyparczyk* (1994), p. 244.

²⁶ *Hayek, F.* (1937), pp. 33 – 54. Самият Хайек оценява тази своя статия като най-доброто си икономическо произведение. Като продължение на „Икономическата наука и знанието“ може да се разглежда книгата му „Използването на знанието в обществото“, *Hayek, F.* (1945), с. 519 – 530. Неотдавна дебатът бе подновен от статията на *Cockshott, W., A. Cottrell* (1997), с. 177 – 202, които подробно анализират и критикуват аргументите на Хайек в статията му от 1945 г.

во на цените или агрегираните ценови индекси са вредна измислица и не съществуват като категории). Пазарът е комплексна структура, постоянен процес, „процедура“ за откриване чрез метода на пробите и грешките. Планирането може да съществува само на ниво индивид. Това кара Хайек да разглежда равновесието като координация на индивидуалните планове, което зависи от разпределението на информацията (Хайек отхвърля модела на общото равновесие на Валрас, Ароу и Дебре като абстрактен, холистичен, даващ възможност за централизирано управление и следователно водещ към социализъм). В по-ранните си произведения той предпочита да говори за тенденция към равновесие, а по-късно предпочита термина „порядък“, разкриващ по-добре според него същността на конкуренцията.²⁷ Последната е процес на откривателство и според Хайек това е „дваж по-важно за развиващите се страни“²⁸.

Теорията на Хайек за разпръснатото знание и за невъзможността централизирано да се измерят и калкулират относителните цени е пряко насочен срещу теорията и практиката на социализма и макроикономическото планиране.²⁹ Конкретното приложение на Хайековата методология към социализма намира израз в най-популярната му книга „Пътят към крепостничеството“ (1944) с показателното подзаглавие „*Посвещава се на социалистите от всички партии*“. Според автора основният икономически недостатък на социализма е премахването на цените като информационни носители и опитите за концентриране на информацията в един център.

В действителност трудностите на пресмятането при социализма не са откритие на Хайек (което той и сам признава), а продължение и доразвитие идеите на Вебер, Брутзкус и най-вече на Мизес. Според Парето и неговия последовател Бароне (техните възгледи са използвани по-късно от Ланге, Тейлър, Лернер и Дикинсън) социалистическата икономика е възмож-

²⁷ Хайек, Ф. (1968), с. 6 – 14.

²⁸ Пак там, с. 13.

²⁹ Вж. обзорната статия на Бьотке относно трудностите на пресмятане при социализма: Boettke, P. (1998).

на теоретично, ако се придържа към механизма на изравняване на субективните пределни полезности и използва т. нар. „сенчести“ цени при разпределяне на ресурсите. По същество двамата считат, че механизмът на разпределение на ресурсите не зависи от правата на собственост – дали тя ще е частна, или напълно държавна.

Напротив, според Хайек и Мизес *механизмът на разпределение на ресурсите е неразчленим от типа собственост*. Именно поради това според тях социализмът е невъзможен – „трудностите на калкулирането“ произтичат от липсата на *пазар на правото на собственост* и най-вече на право на собственост върху средствата за производство. Това води до орязване на пространството за действие на конкуренцията, парите и цените. А тъкмо последните са в основата на ориентирането на отделните индивиди и база за инициатива на предприемачите.

Според Мизес и Хайек единствено капитализмът е системата, която дава възможност за пресмятане, но само на равнище индивид – не и на макроикономическо ниво. Капитализмът е по-гъвкав от социализма, защото управлението се осъществява от много центрове, а не от един-единствен. Тук критиката на двамата е еднакво остра както към социализма, така и към съвременната практика на развитите страни.

V Свободните пари срещу централната банка

През 1936 г. под ръководството на Хайек Вера Смит защитава дисертация на тема „Произходът на централните банки“, в която прави не само исторически преглед на възникването на централните банки, но и представя механизма на „частните пари“.³⁰ В дисертацията си Смит недвусмислено показва, че появата на централните банки не почива върху икономическата логика на парите, а е резултат от брутална намеса на държавата в банковата и паричната област. За Смит естественото състояние на паричната система е децентрализираното парично предлагане. През 1977 г.

³⁰ Смит, В. (1936).

може би под влияние на нейната книга, както и на двете статии за свободните пари, появили се през 1974 г. – тези на Клейн и Роскоф³¹, Хайек издава своята книга „Денационализация на парите“³², в която, без да стига до технически детайли, събужда старата дискусия: необходими ли са, или не централните банки. Впоследствие литературата за конкурентната емисия на пари се разраства лавинообразно, като до най-дребните детайли се обсъжда функционирането на децентрализираната емисия, а днес дискусиите се пренасят дори вътре в рамките на новата теория.³³

Подходът на Хайек към институционалната структура на паричната организация е логично продължение на неговия възглед за произхода, еволюцията и функциите на парите. Както всички останали категории във философско-икономическата система на Хайек, парите се разглеждат през призмата на еволюцията, спонтанността, информацията, човешкия избор, правилата и др.

Хайек следва подхода на Менгер от класическата му статия „За произхода на парите“ (1898), където парите генетически произлизат от натуралната размяна, след като хората си дадат сметка за предимствата на непряката размяна и за спестяването на трансакционни разходи.³⁴ Парите възникват по пътя на селекцията на различните видове средства за размяна, а не са продукт на социален договор. У Хайек парите са изведени от човешкия потребителски избор, те са една от формите на спестяване и зад тях винаги стоят реални блага и услуги. Затова тяхната основна задача е да съхраняват покупателната способност и поради това стойността им по дефиниция е неизменна.

³¹ Klein, B. (1974); Rockoff, H. (1974).

³² Hayek, F. (1976, 1978).

³³ Читателят може да се запознае с дискусията за свободните пари и с техния механизъм на действие от следните обзорни книги: Down, K. (1993); Selgin, G. (1988); White, L. (1984, 1993, 1995).

³⁴ Menger, K. (1892). Подходът на Менгер, Мизес и Хайек лежи в основата на новите микроикономически теории за ендегенното спонтанно възникване на парите от размяната, известни като модели на Киотаки и Райт. В двете си основни статии те недвусмислено показват, че възможността за няколко вида конкурентни средства за размяна е органически заложена като възможност в самия произход на парите. Вж. Kiyotaki, N., R. Wright (1989, 1991).

Логиката на възникването определя и логиката на институционалното функциониране: децентрализирана емисия на пари, премахване на съществуващите централни банки и паричната политика. Централната банка и паричната политика не само водят до инфлация или дефлация (двете са еднакво вредни), но главното според Хайек е, че рушат системата от относителни цени, като вливат и изтеглят ликвидност.³⁵ Парите не са *неутрални* както в краткосрочен, така и в дългосрочен план. Хайек счита, че количествената теория ($MV = PY$) не само че не е вярна, но и не казва нищо за влиянието на парите. Първо, според него (подобно на Мизес) двойно увеличаване на паричната маса не води до двойно увеличаване на общото равнище на цените дори в дългосрочен план, защото увеличаването на парите изменя структурата на относителните цени и всички поведенчески променливи на хората – изменя се самата структура на касовите запаси. И, второ, количествената теория няма смисъл (даже оправдава наличието на централни банки), защото тя не показва как новата парична маса деформира структурата на относителни цени. Хайек отделя две пропорции като особено важни: съотношението между цените на капиталовите стоки и на предметите за потребление и съотношението между номиналния и естествения лихвен процент.

Познатите аргументи за съществуването на централна банка (основните от които са намеса при системен риск, парите като публично благо и наличието на странични ефекти в паричната област, необходимост от изглаждане на цикъла и др.) са само теоретични оправдания на вече съществуващата система. Хайек, а впоследствие и неговите последователи (в технически подробности) показват несъстоятелността на тези твърдения³⁶.

Системата на частните пари е не само генетически оправда-

³⁵ По тези въпроси най-важни са следните трудове на Хайек: *Hayek, F.* (1933a, 1933b, 1984).

³⁶ В синтезиран вид критика на главните аргументи в защита на централната банка може да се намери в: *Selgin, G.* (1988).

на, но тя е единствената система, която позволява автоматично уравнивяване между търсенето и предлагането на пари. Основен коригиращ механизъм е клирингът между банкнотите на търговските банки (често наричан механизъм на враждебен клиринг). Всяка емисия на банкноти от дадена банка над търсеното количество води до изтичане на резервите и към другите по-консервативни банки.

В рамките на теорията на свободните пари съществуват две направления.³⁷ Първото, традиционно и стоящо по-близо до Мизес, счита, че автоматичният механизъм при частните пари е в сила единствено ако парите са 100 % покрити със злато или някаква стока с неподвижна (или слабо подвижна) стойност. Втората група икономисти, по-близки до Хайек, твърдят, че коригиращият механизъм е в сила и при частично покритие (и дори при кредитни пари без покритие (*fiat money*)). Селжен например предлага замразяване на паричната база и децентрализирането ѝ, след което тя ще циркулира единствено между банките, за да компенсира движението в търсенето и предлагането на банкноти от страна на търговските банки. Без да се спираме на технически детайли и, както сам Хайек твърди, „без да знаем какво точно ще стане“, системата на „частните пари“ противно на разпространеното мнение е проста, разбираема и не изисква специални умения от икономическите агенти. Ако трябва с няколко думи да обобщим това, което се печели от премахването на централната банка, то това е парична и икономическа стабилност.

В последните години масовото разпространение на децентрализираните информационни технологии и на електронните пари поставя пред централните банки непреодолими препятствия и дава допълнителна аргументация в подкрепа на „частните пари“. Накратко централните банки се сблъскват с два отричащи

³⁷ Първото направление е представено от Мизес, Ротбард, Салерно, Хоп, Де Сото, Хюсман и др. Вж. **Rothbard, M.** (1992), pp. 97 – 108; **Salerno, J.** (1994), pp. 71 – 115; **Норпе, Н.** (1994), pp. 49 – 74; **Hulsmann, J.** (1996), pp. 3 – 53. Представители на второто са Хайек, Кирзнер, Тилберлайке, Уайт, Селжен, Доун и др. Вж. изчерпателния отговор на всички критики в: **Selgin, G., L. White** (1996), pp. 83 – 107.

ги процеса. Първият е разпространението на многобройни заместители на парите, което води до свиване на сегмента от ликвидност, върху който банката може да има някакво влияние. Вторият е разпространението на електронните пари, когато икономическите агенти могат пряко да се разплащат, без да преминават през банковата система. Освен това търговските банки свеждат до минимум своите резерви, които държат в централната банка, и така като цяло търсенето на резервни пари се свива. Общият ефект резултира в бързо скъсяване баланса на централната банка, ограничава до минимум сеньоража и с течение на времето централната банка „счетоводно“ престава да съществува.³⁸

Много учени (сред които и Милтън Фридман³⁹) са задавали въпроса, няма ли противоречие между многобройните предложения на Хайек за изменения в съществуващия ред в областта на парите и теорията му за спонтанния ред и ненамесата в естествената еволюция на обществото. Отговорът е прост и той е даден от близкия приятел на Хайек Фриц Махлуп, който формулира задачата на либерала: „*В едно нелиберално общество либералът трябва да бъде реформатор, за да помогне за установяването на свободата, в едно либерално общество той трябва да бъде консерватор, за да помогне да се запази свободата.*“⁴⁰

*

100-годишнината от рождението на Хайек се отбелязва по един или друг начин от икономическите факултети на почти всички университети в Западна Европа, САЩ и Латинска Америка (достатъчно е да се влезе в страниците на Интернет). Източноевропейските страни не останаха по-назад: конференции се проведоха в Загреб, Любляна, Талин, Вилнюс, Москва, Рига, Варшава, Букурещ и дори в бомбардирания Белград.

³⁸ Според Доун възможна е ситуация, при която сеньоражът да стане отрицателна величина и централната банка да фалира. За повече подробности вж. Down, K. (1998); Browne, F., D. Cronin (1995).

³⁹ Friedman, M., A. Schwartz (1986), pp. 37 – 62.

⁴⁰ Machlup, F. (1970), p. 212.

Нужно е да се замислим и да се запитаме защо годишнината от рождението на Хайек⁴¹ не бе отбелязана в България при наличието на толкова много хора, наричащи себе си либерали.⁴² В условията на *добре* функциониращ паричен съвет може със сигурност да твърдим, че поне в паричната област сме по-близо откогато и да било до препоръките на Хайек. Паричната политика е премахната, централната банка е с ограничени функции, а колебанията на паричната маса не са така значителни и произволи. Ролята на държавата е ограничена, правилата доминират над произвола. Защо тогава не бе отбелязана кръглата годишнина на Хайек? Още повече че някои от най-важните му трудове вече са преведени на български.

Отговорът оставям на читателите. Фактът обаче, че именно (и единствено) БНБ публикува този текст говори за нейната откритост и затова, че посоката на развитието ѝ е вярна.

⁴¹ Някои автори дори смятат, че е социалдемократ. Вж. **Норре, Н.** (1999).

⁴² Икономическата теория на Хайек е била обект на анализ и в българската литература непосредствено след Втората световна война. Вж. **Христофоров, А.** (1946), с. 1 – 70.

Литература

- Легутко, Р.** (1994) *Споровете за капитализма*. С., 1995.
- Попър, К.** (1998) *Безкрайното търсене. Автобиография на един интелектуалец*. С.
- Смит, В.** (1936) *Происхождение центральных банков*, Москва, 1996.
- Хайек, Ф.** (1968) *Конкуренция как процедура открытия*. МЭМО, 1989, №12, с. 6 – 14.
 (1988) *Фаталната самонадеяност. Грешките на социализма*. С., 1997.
 (1996а) *Защо не съм консерватор*. Във: *Философията на капитализма (антология)*. С., с. 241.
 (1996b) *Право, законодателство, свобода*. С., т. 1, с. 22, 78.
 (1998) *Право, законодателство, свобода*, С., т. 2.
- Христофоров, А.** (1946) *Централните банки и съвременните конюнктурни теории*. Годишник на Държавното висше училище за финансови и административни науки, том V, с. 1 – 70.
- Boettke P.** (1992) *Friedrich A. Hayek, The Freeman*.
 (1998) *Economic Calculation: The Austrian Contributions to Political Economy*, <http://econ.nyu.edu>.
- Browne, F.,
D. Cronin** (1995) *Payments Technologies, Financial Innovation and Laissez-faire Banking*. *The CATO Journal*, 15/1.
- Cockshott, W.,
A. Cottrell** (1997) *Information and Economics: A Critique of Hayek*. *Research in Political Economy*, vol. 16, pp. 177 – 202.
- De Jasay, A.** (1996) *Hayek: Some Missing Pieces*. *Review of Austrian Economics*, No. 1.
- Dostaler, G.** (1989) *Friedrich Hayek – sa vie et son oeuvre*. In: *Hayek, F. Philosophie, économie et politique*. Paris.
 (1990) *Aperçue sur la controverse entre Keynes et Hayek*. *Economies et Sociétés, Monnaie et Production*, No. 7, pp. 135 – 162.
 (1997) *Hayek contra Keynes*. *Research in the History of Economic Thought and Methodology*, vol. 15.
- Dostaler, G.,
D. Ethier** ed. (1989) *Hayek. Philosophie, économie et politique*. Paris.
- Down, K.** (1993) *Laissez-faire Banking*. London.
 (1998) *Monetary Policy in the 21st Century: an Impossible Task?* *The CATO Journal*, 17/3.

- Friedman, M.,
A. Schwartz** (1986) *Has Government any Role in Money?*
Journal of Monetary Economics, 17, pp. 37 – 62.
- Gamble, A.** (1996) *Hayek. The Iron Cage of Liberty.* Cambridge.
- Hayek, F.** (1994) *Hayek on Hayek: An Autobiographical Dialogue*, ed. Kresge, S., L. Wenar, Chicago.
(1933a) *Monetary Theory and the Trade Cycle.*
(1933b) *Prix et production.* Paris, 1975.
(1937) *Economics and Knowledge.* *Economica*, IV, pp. 33 – 54.
(1945) *The Use of Knowledge in Society*,
The American Economic Review, XXXV, pp. 519 – 530.
(1952) *Scientisme et sciences sociales.* Paris, 1991, p. 12.
(1976) *Choice in Currency.* London.
(1978) *Denationalisation of Money.* London
(1984) *Money, Capital and Fluctuations. Early Essays*,
ed. McCloughry, R. London.
(1993) *La constitution de la liberté.* Paris, 1993, p. 147.
- Hodgson, G.** (1998) *The Approach of Institutional Economics.*
Journal of Economic Literature, XXXVI, pp. 166 – 192.
- Hoppe, H.** (1994a) *F. A. Hayek, Government and Social Evolution: A Critique.*
Review of Austrian Economics, No. 1.
(1994b), *How Is Fiat Money Possible or The Devolution of Money and
Credit.* *The Review of Austrian Economics*, 7/2, p. 49 – 74.
(1999) *Hayek Democrate Social*, <http://members.tripod.fr>
- Hulsmann, J.** (1996) *Free Banking and the Free Bankers.* *The Review of Austrian
Economics*, 9/1, p. 3 – 53.
- Klein, B.** (1974) *The Competitive Supply of Money.* *Journal of Money, Credit
and Banking*, 6/4.
- Krugman, P.** (1998) *Slate*, December.
- Kiyotaki, N.,
R. Wright** (1989) *On Money as a Medium of Exchange.*
Journal of Political Economy, 97/4.
(1991) *A Contribution to the Pure Theory of Money.* *Journal of
Economic Theory*, 53/2/14.
- Longuet, S.** (1998) *Hayek et l'école autrichienne.* Paris.
- Machlup, F.** (1970) *Liberalism and the Choice of Freedom.*
In: Streissler, E. (dir), Roads to Freedom, p. 212.
ed. (1977) *Essays on Hayek.* London, p. XII – XIII.
- McCormick, B.** (1992) *Hayek and the Keynesian Avalanche.* New York, p. 235.

- Menger, K.** (1892) *On the Origin of Money*. In: *General Equilibrium Models of Monetary Economies*, ed. Starr, R. New York, 1989.
- Mirowski, P.** (1993) *Institutions as a Solution Concept in a Game Theory Context*. In: *The Economics of Institutions*, ed. G. Hodgson, pp. 241 – 260.
- Polanyi, K.,
M. Mendell** (1989) *Hayek à Vienne*. In: *Hayek F. Philosophie, économie et politique*. Paris.
- Prigogine, I.,
I. Stengers** (1986) *La nouvelle alliance*. Paris.
- Rockoff, H.** (1974) *The Free Banking Era. A Reexamination*. *Journal of Money, Credit and Banking*, 6/2.
- Rothbard, M.** (1992) *Aurophobia: or Free Banking on What Standard?* *The Review of Austrian Economics*, 6/1, p. 97 – 108.
- Salerno, J.** (1994) *Ludwig von Mises's Monetary Theory in Light of Modern Monetary Thought*. *The Review of Austrian Economics*, 8/1, p. 71 – 115.
(1999) *Why We're Winning: An Interview with Joseph T. Salerno*. *The Austrian Economic Newsletter*.
- Selgin, G.** (1988) *The Theory of Free Banking. Money Supply under Competitive Note Issue*. CATO Institute.
- Selgin, G., L. White** (1996) *In Defense of Fiduciary Media – or We are Not Devo(lutionists), We are Misesians!* *The Review of Austrian Economics*, 9/2, p. 83 – 107.
- Snowdon, B.,
H. Vane, P. Wyncarczyk** (1994) *La pensée économique moderne*. Paris, 1997, p. 244.
- Watkins, J.** (1997) *Karl Raimund Popper 1902 – 1994*. *Proceedings of the British Academy*, vol. 94, pp. 645 – 684.
- White, L.** (1984, 1995) *Free Banking in Britain*. London.
ed. (1993) *Free Banking. I – II volumes*. Cambridge.

ДИСКУСИОННИ МАТЕРИАЛИ

DP/1/1998 Първата година на Паричния съвет в България, август 1998 г.

Виктор Йоцов, Николай Неновски, Калин Христов, Ива Петрова, Борис Петров

DP/2/1998 Финансова репресия и рაციониране на кредита в условията на паричен съвет в България,

септември 1998 г.

Николай Неновски, Калин Христов

DP/3/1999 Стимули за инвестициите в България: оценка на нетния данъчен ефект върху държавния бюджет, март 1999 г.

Добрислав Добрев, Бойко Ценов, Петър Добрев, Джон Ърст

DP/4/1999 Два подхода към кризите на фиксираните курсове, март 1999 г.

Николай Неновски, Калин Христов, Борис Петров

DP/5/1999 Моделиране на паричния сектор в България, 1913 – 1945 г., юни 1999 г.

Николай Неновски, Борис Петров